

Varga Csaba

**Azok az ötvenes évek...
Jogelmélet és jogtörténet Szegeden és Budapesten**

**Nagyné Szegvári Katalin
emlékezése¹**

1

- Megkérném Professzor Asszonyt, hogy meséljen olyasféle emlékeiről, amikor tanulmányai során vagy ösztönzésére az akkori MARXista–LENINista jogelmélettel összefonódónak érezte érdeklődését. Kezdené talán azzal, hogy a tudományág országos helyzetét jellemezni: intézményeket, azaz Szeged, Pécs, Budapest egyetemét és tanszékeit, esetleg tanári személyiségeket s olyan rokonszenves pályatársakat, akik legalábbis Katalin Asszonyhoz hasonló irányban próbáltak elindulni.
- Előrebocsátom,² hogy tizennyolc–húsz év körüli első- és másodéves joghallgatóként a korabeli jogelméletnek csak viszonylag szűk körét foghattam be akár elméletileg, akár képviselőit illetően. Inkább azt tudnám elmesélni, hogy amikor az egyetemet elkezdtem, egy

¹ Varga Csaba témavezetésével »Elméleti jogi gondolkodás a II. világháború után: Magyarországi tapasztalatok – közép- és kelet-európai összefüggésben« munkacímmel 2000–2003-ban T032156. számú projektum gyanánt OTKA-kutatás zajlott, melynek eredménye számos feldolgozáson és forrásközlésen túl *A szocializmus marxizmusának jogelmélete* (OTKA-munkaértekezlet [T032156]) szerk. Varga Csaba, társszerk. Jakab András [különszámi függelék in] *Jogelméleti Szemle* (2003) 4 <http://jesz.ajk.elte.hu/2003_4.html> és 'Marxizmus és jogelmélet' szerk. Varga Csaba = *Világosság* Bölcsészeti-akadémiai folyóirat XLV (2004) 4, 116 o. {& <<http://www.vilagosság.hu/new/index.html> / Archívum / Kiadvány: >} — tanulmánygyűjteményében öltött testet.

Már a pályázat 1999-ben célként tűzte maga elé, hogy „Kortárs résztvevőkkel kölcsönös felkészülés nyomán célbeszélgetések folytatása, magnófelvétele, leírása, kölcsönös ellenőrzése — mindenekelőtt Magyarországon, részben azonban az emigrációban, s lehetőleg a hajdani szocialista táborban is” valósuljon meg. A 2002. évi közbeszámoló nemcsak azt rögzíti, hogy a közéletiség sajátos felfogásához híven „PESCHKA VILMOS akadémikus elvileg elutasít minden nem teoretikus megnyilatkozást”, de azt is, hogy „Szegvári Katalin »Szakmai pályakezdésem jogelméleti emlékei«” már rögzítésre került, a 2003. évi közbeszámoló pedig már emlékezik meg, hogy „A magnetofonos beszélgetések mint majdan kötetbe szerkesztendő emlékidézések köre sajnos szűkült a kiváló, úgyszólván élete végéig mellőzött SOLT KORNÉL halálával. Korábbi reményekkel ellentétben sikerült KULCSÁR KÁLMÁN akadémikussal, a még élők sorában e kor talán leginkább kimagasló képviselőjével megállapodnom ilyen beszélgetések kimerítő sorozatában [...]. A már foganatosított beszélgetések leírása igen erőteljesen előrehaladott, s ez majd szerkesztett, sajtó alá rendezett formában hamarosan publikálásra kész digitalizáláshoz is vezet.” A Zárójelentés 2004-ben már valóban rögzíti „életrajzi mélyinterjú a korszak képviselőivel: Szegvári Katalin (120 perc), KULCSÁR KÁLMÁN (360 perc), PÉTERI ZOLTÁN (120 perc) és SAMU MIHÁLY (120 perc)” elkészültét. Mint Nagyné Szegvári Katalin kéziratban maradt saját fiatalkori komoly és releváns opuszának sajtó alá rendezésekor már megjegyeztetett, „Az ezen időszakot felölelő jogelméleti tárgyú emlékezéseit Varga Csabával az elmúlt évtized második felében folytatott beszélgetésében idézte fel, amelynek sajtó alá rendezett közlésére a *Jogelméleti Szemle* egy későbbi számában kerül majd sor.” ‘Szegvári Katalin: Somló Bódog’ *Jogelméleti Szemle* (2004) 4 <<http://jesz.ajk.elte.hu/szegvari20.html>>, 1. jegyzet.

² Az emlékező 1952-ben végzett Szegeden. Ugyanott 1950–1952 közt akadémiai ösztöndíjas jogelméleti demonstrátor (EÖTVÖS JÓZSEF bölcséletét, HORVÁTH BARNÁ jogelméletét tanulmányozva), 1952-től jogtörténetész tanársegéd (BÓNIS GYÖRGY meghívására). Kényszerűen távozva 1955-től tanácsjegyző Budapesten a Legfelsőbb Bíróságon, 1957–1959 közt pedig tanácsvezető polgári bíró a Pesti Központi Kerületi Bíróságon. 1959-től immár függetlenített egyetemes jogtörténetész aspiránsként, majd 1960-tól adjunktusként az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megszakítatlanul folytatja már pályáját. Vö. ‘Nagyné dr. Szegvári Katalin (1930–2012)’ <http://www.ajk.elte.hu/file/Nagyne_profem_emlek_2012.pdf>.

Miskolcra vagy Debrecenből jövő RUTTKAI GYÖRGY nevű professzor³ adta elő a jogelméletet. De mindössze fél évig, mert utána már — az 1948–1949-es évről van itt szó — VAS TIBOR jött.

- Lehetséges, hogy ez lett volna HORVÁTH BARNA disszidálásának vagy emigrálásának az éve, amiről KULCSÁR KÁLMÁN mesélt nekem, avagy HORVÁTH BARNA már eleve nem Szegeden volt?

- Szegeden én HORVÁTH BARNÁT már nem láttam. Szegedről adta nekünk elő a jogelméletet RUTTKAI professzor, ott váltotta őt félévben VAS TIBOR. Úgy emlékszem, hogy nyugdíjazták RUTTKAIT, de az is lehet, hogy nem tartották alkalmasnak, hiszen abban az időben kezdték már a régi gárdát leváltani. Hallgatóként persze nem tudhattam, hogy miért is van a váltás. Róla csak annyit, hogy igen művelt és — ami nekem nagyon tetszett — művészettörténetben is jártas, igen tág érdeklődésű ember volt. Már gyermekkoromtól a művészettörténet igen érdekelt, és így bőven kaptam impulzusokat RUTTKAITÓL, amik tetszettek — ilyen volt például a jelkép szerepe a művészetben, filozófiában és így tovább. A félévben érkező VAS TIBOR ilyen előzmény után bizony meglehetősen szemellenzős professzornak tűnt: mindent MARXISTA alapokra helyezett, alap- és felépítménybe a korabeli könyvet adva elő. Egyébként logikusak voltak az előadásai. A jogelmélet történetének olyan megközelítését köszönhetem neki, amelyik a magyar századfordulóban PULSZKY ÁGOST, PIKLER GYULA és SOMLÓ BÓDOG triászát emelte ki. Visszatekintve még SZABÓ IMRÉT is túlszárnyalta, vele szemben tényleg MARXISTA kritikával, vagyis azzal a felfogással, hogy csak azok a kvázi nem haladóak, akik a MARXIZMUS létezésé idején voltak nem-MARXISTÁK. Minden egyébben viszont VAS TIBOR még szélsőségesebb álláspontú volt. Kellemetlen személyes élményem, hogy jártam szemináriumnak nevezett diákkörébe, ahol jellemző módon a *Kommunista Kiáltványt* kellett elemeznünk. Nekem éppen komoly megrovásban lett részem, mert nem emeltem ki annak gondolatát, hogy a jog az uralkodó osztály akarata, s ez akkor óriási bűn volt. Mégis, aligha vitatható szintű általános jogi műveltség volt az, amit professzorként ő közvetített felénk. A tanszék élén őt váltotta ANTALFFY GYÖRGY⁴ anélkül, hogy tudtom szerint lett volna könyve vagy jogelméletes előzménye. Akkor éppen dékánhelyettesként szolgált, mert az addigi dékán, SZABÓ JÓZSEF disszidált,⁵ a helyére lépő BÚZA LÁSZLÓ pedig — gondolom, bizonyára jóban akarván lenni a szociáldemokrata párttal — ANTALFFYt vette maga mellé dékánhelyettesként. Az akkoriban mintegy harminc éves ANTALFFY nem teljes lábbal volt a karon, hanem még a polgármesteri hivatalban is valamiféle vezető volt.

³ Egyetlen forrásként *Az oktatást és művelődést irányító minisztériumok vezetőtestületeinek napirendi jegyzékei* I: Kollégiumi értekezletek, 1949–1983, összeállította Keresztes Csaba (Budapest 2009), 38. o. [Magyar Országos Levéltár segédletei 27] említi „Az egyetemek tanszékvezetőinek, kádereinek leváltása és megválasztása” sorában, 1950. július 13-i ülés napirendjében a nevét.

⁴ ANTALFFY GYÖRGY (1920–1993), Sz. R. in *Országgyűlés almanachja 1947–1949* <http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1947-49/1947_ngy_a_t019.htm>. Lásd még Révész Béla ‘A szocialista állam és professzora: Szeljegyzetek Antalffy György portréjához’ <<http://jesz.ajk.elte.hu/revesz16.html>>.

⁵ SZABÓ JÓZSEF (1909–1992). Vö. Boleratzky Lóránd tollából ‘In memoriam Szabó József’ *Jogtudományi Közöny* (1992) 7, 343–344. o. és ‘Száz éve született Szabó József’ *Iustum Aequum Salutare* V (2009) 2, 219–224. o. {& <<http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20092sz/16.pdf>>}, valamint a szerző tollából ‘Bio/Bibliography[József Szabó]’ in *Die Schule von Szeged Rechtsphilosophische Aufsätze von István Bibó, József Szabó und Tibor Vas*, hrsg. Csaba Varga (Budapest: Szent István Társulat 2006), 81–89. o. [Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae] és ‘A rendszerváltoztatás kritikusai – és posztumusz tanulmányai’ *PoLiSz* (2010. tavasz), 127, 17–20. o. {& <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19867>>; újranyomva: ‘Szabó Józsefről’ in Varga Csaba *Válaszúton – húsz év múltán* Viták jogunk alapjairól és céljairól (Pomáz: Kráter 2011), 221–227. o. [PoLiSz sorozat kötetei 7]}. Lásd még a szerző gondozásában Szabó József ‘»Que usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra« Avagy a rendszerváltozás és a kommunizmus átmentődésének jogi logikája (elemzés 1991 decemberéből)’ *PoLiSz* (2010. tavasz), 127, 3–16. o. {& <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19864>>; újranyomva in *Válaszúton*, 228–252. o.}.

- Esetleg mesélne pár szót arról, hogy mire emlékszik ANTALFFY múltjából?
- ANTALFFYt családjával együtt azért ismerem, mert saját családom is ős-szegedi. Apám a Hangya-szövetkezetben volt fő üzletvezető, ami polgári létet biztosított, de nem volt magas vagyoni státusz, sőt társadalmi pozíciót sem jelentett. Ugyanakkor voltak a szélesebb rokoni körben olyanok, akik ANTALFFY szülei boltjában dolgoztak például pénztárosként. Egyébként is szüleim háza szomszédságában, öt házzal odébb, a Lomnici utcában lakott ANTALFFY GYÖRGY édesanyja is. Így hát ha nem is személyes ismerősként, de tudtuk a családról mindazt, amit Szegeden lehetett tudni. Kifejezetten jómódú család voltak. Kedves epizód, hogy amikor épp az ő tanszékén lettem demonstrátor és életrajzát diktálta nekem bizalmas munkaként, valahogy úgy kezdte, hogy „apám szegény halászlegény, anyám pedig zsellér családból érkezett”. Ami felettébb humoros volt, hiszen mindenki tudta, hogy Csongrádtól egészen Szegedig bérelték a Tiszát, és az is tudva való volt, hogy kifejezetten jómódúak, több házzal, üzlettel, és így tovább.
 - Miképpen kapcsolódott mindez Katalin életéhez?
 - Nem panaszkodhatom személyesen őreá, hiszen az én apám is szociáldemokrata volt. Személyes kapcsolatban nem voltak. De amikor az egyetemi felvételtől klerikálisként (mert hogy egyházi iskolában végeztem) el akartak tanácsolni, apám elment egy fő szociáldemokratához, KISS DEZSŐ bíróhoz, bepanaszolni neki ezt, aki kijárta, hogy pótfelvéltre bocsássonak, ahol a később disszidált SZABÓ JÓZSEF felvételiztetett engem. Olyan humoros volt s egyben a korra is jellemző, hogy voltak persze a Kommunista Párt részéről is tagok abban a bizottságban, és föltették nekem a kérdést, vajon a szocializmusban növekszik-e az osztályharc, vagy csökken. Nos, jól nevelt gyermek lévén gondoltam, hogy ha a szocializmus jó dolog, akkor bizonyosan csökken. Abszolút humanista alapon közelítve mire kimondtam volna, hogy csökken, SZABÓ JÓZSEF el kezdett integetni, hogy nem lesz jó, így hát azt válaszoltam, hogy ingadozik, bár néha emelkedik — gondolva, hogy vagy az egyik, vagy a másik fele lesz jó. Végül felvettek. Amikor a jogelméleti tanszékre demonstrátornak bekerültem, ANTALFFY nagyon rendes volt. Sok munkát adott, talán túl sokat is. Akkoriban volt divatos, hogy felvettek érettségi nélkülieket is az egyetemre, s azok mellé helyeztek ilyenek gardedámnak, instruktorszerűnek. Aztán a jegyzetírásba is bevont. Akkor ismertem meg a hivatalos tankönyvet; abból loptunk és ilyen-olyan brosúrákból. Ilyen előzmények után terjesztett fel ANTALFFY akadémiai ösztöndíjas demonstrátornak 1950-ben. Igencsak előkelő dolog volt, kevesen is kapták meg. Tudományos tervet kellett készíteni, amire javasolta, hogy ezt írjam be: „Jogelméleti problémák RÁKOSI elvtárs műveiben”. Mondon, hogy képtelenség, hiszen nincsenek is ilyesmi RÁKOSI elvtárs műveiben. Sebaj, válaszolta, majd olvasom azt, amit akarok — PIKLERT, SOMLÓT vagy mást —, de pénzt mégis erre fognak adni. Nos, ebben neki lett igaza. Ilyen korszakban éltünk.
 - De jöttek rosszabb idők is...
 - Másodéves voltam, amikor a RAJK-per zajlott. És ott volt még az igazságminiszter RIES ISTVÁN⁶ pere is. Erre mondta nekem ANTALFFY: „Katika, most már minden előfordulhat!” Kértem tőle: „Hogy, hogy?” — hiszen részleteket nem tudtam semmiről. Erre válaszolta: „Nézze, ha még RIESzt is begyűjtik és megkínózzák, akkor már minden előfordulhat.” Ezzel együtt mégis úgy tudnám e korszakot legalább Szegeden jellemezni, hogy a jogelméleti, jogtörténeti, római, de a BÚZA LÁSZLÓtól uralt nemzetközi jogi tanszéken is jó társaság volt. Vagy MARTONYINál, aki a közigazgatási tanszéken pénzügyi és államigazgatási jogot adott elő. Ezek a politikától többnyire akkor is távol tartották magukat, ha párttagok voltak. Jellemző például PÓLAY ELEMÉRre, hogy évek során át párttitkár volt a

⁶ RIES ISTVÁN (1885–1950), <http://hu.wikipedia.org/wiki/Ries_István>, <<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/ries.htm>> és <<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC12527/13023.htm>>, valamint B. M. & K. Zs. in *Országgyűlés almanachja* 1947–1949 <http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1947-49/1947_ngy_a_t355.htm>.

jogi karon, miközben köztudott volt, hogy mennyire vallásos, és abszolúte nem pártfazon. Aminthogy szerintem tulajdonképpen ANTALFFY sem volt meggyőződéses kommunista, hanem szociáldemokrata, aki tisztas célokat látott maga előtt anélkül, hogy szélsőségekben gondolkodott volna. Ilyen emberek tartottak fenn egy viszonylagos rendet, ahol nagyobb problémák nem fordultak elő.

- Voltak változások is?

- Mi akkor tapasztaltunk változást, amikor saját egyetemi pályafutásomnak is vége lett. Mert 1955 nyarán NAGY IMRE rövid korszaka véget ért, RÁKOSI MÁTYÁS jött vissza egy időre, bekeményítve politikai vonalon, aminek jegyében HERCZEGH GÉZA CUCit és engem is passzra tettek. Az fájt ebben leginkább, hogy ezt úgymond nem a frissítés, hanem a minőségi javítás jegyében cselekedték. Egyidejűleg mi kikerültünk a karról, PAPP NÁCIt pedig⁷ — SIMONYI SANYIVAL, akit már nem ismertem, mert nagyon rövid ideig maradt csupán — behozták. Én a Legfelsőbb Bíróságra kerültem fogalmazónak, ahová VILÁGHY protezsált be; minden további nélkül alkalmazva huszonöt éves koromban.

- Ez a végzés éve volt, vagy egy évvel később?

- 1950-től 1955 nyaráig lehettem a tanszéken; először a jogelméleten, végzés után pedig a jogtörténetin. Döntésük mögött az rejlett, hogy amikor BÚZA LACI bácsi aspirantúrára küldött — voltam is felvételi vizsgán —, akkor egy időben startolt velem NAGY ANDOR is, és ő maradt benn, engem pedig eltanácsoltak fiatal koromra tekintettel. De magam is úgy ítélt meg három év szabad olvasgatása után, hogy nem fog sajnós folytatódni egy ilyen lehetőség, aminek okán egyáltalán ott voltam.

- Milyen olvasmányélményeket gyűjtött be akkoriban?

- Olyannyira sikerrel jártam, hogy meg tudtam venni antikváriumban RUDOLF STAMMLER előadását a helyes jogról és MOÓR GYULA tanulmányát. Ezek impresszionáltak később arra, hogy SOMLÓ BÓDOGBAN próbáljak kissé elmélyedni. Annak pedig, ami SOMLÓ-élmények nyomán, olvasmányok hatására előjött, annak utána néztem, és így kezdtem az 1908-as Szabad Oktatási Kongresszussal s hasonlókkal foglalkozni. Ennek köszönhetően egy történelmileg elmélyültebb látásmódot sikerült kialakítanom, ami azután már lehetővé tette, hogy átmenjek a jogtörténeti tanszékre. Ott is diákköri tag voltam, dolgozgattam. Amikor aztán 1955-ben lapátra tettek, már BÓNIS GYÖRGY is segített, hogy fogalmazóként a Legfelsőbb Bíróságra kerülhessek.

- Innen merre nyílt út tovább?

- Szegedi éveim alatt SZABÓ IMRÉVEL is kapcsolatba kerültem. Azért volt ez számomra nagy élmény, mert akkor már befutott ember volt, igazgató a Jogtudományi Intézetben, aki neves emberként írta komoly vitát kiváltó, egyebekben viszont megalapozott művét a magyar jogbölcselet múltjáról. Ösztöndíjas gyakornokként velem kéthavonta konzultált. Nagyvonalú státust biztosított ez az ösztöndíj; számlát is benyújthattam az Akadémiához. Ő pedig igazán nagyon kedvesen foglalkozott velem. Saját kutatásairól is beszélt, nyilván tetszett neki, hogy egy fiatal érdeklődő teremtés kérdezzeti. Abban, amit SOMLÓ kapcsán leírtam, benne van már az ő útmutatása, beszélgetéseink élménye egyaránt.

- Milyen volt a légkör?

- Ebben az időben — és itt térünk vissza a kezdő kérdésre, hogy mire is emlékszem a korszak jogelméletéből — volt egy neves vita, talán 1950–1951-ben, hiszen én már demonstrátor voltam, de nem tanársegéd, és SOMLÓ-dolgozatomat még mint doktori disszertációt adtam be, tehát e vitának 1952 előtt kellett lezajlania. Az igencsak nagy port felvert vita során a „konstans elemek a jogban” problémáját tárgyalták ki. Alapkérdéseket vettek végig: determináltság/nem-determináltság, forma/tartalom és hasonló, neves hozzászólókkal, több napon át, talán folytatással is. Sokan ültünk az Akadémián, kiváló

⁷ PAPP IGNÁC (1931–2001), <<http://promenad.hu/cikk/szegedi-jogaszokra-emlekeztek-110170>>.

előadás volt, meg is jelent az anyaga. Római jogásként BRÓSZ ROBIT is felkérték hozzászólásra, s nekem az ő felszólalása tetszett legjobban, miszerint igenis vannak konstans elemek. Merthogy túl mereven nem lehet felfogni a forma/tartalom kérdését; és a jog nemcsak forma, de bizony tartalom is — rámutatva a római jogi intézményekre, hosszú időn át gyakorolt hatásukra. Nekem huszonkét éveses mindez újdonság volt, hiszen egyáltalán nem foglalkoztam még olyasmikkal, mint kodifikáció és hasonlók; ámde ez nagyon impresszionált. Pedig BRÓSZ RÓBERT nem volt tudományos fenomén. Megalapozott, művelt ember, de nem nagy tudós. Ám ebben a kor szellemének teljesen megfelelő MARXISTA előadáson ő bizony helyzetett dolgokat.

- Hadd kérdezzek tovább, hiszen a *Jogtudományi Közlöny* valóban közzé tett sok mindent, amiket ott én is olvashattam. Saját olvasatom azonban nem BRÓSZ RÓBERTRE, hanem NIZSALOVSKYRA és csekély mértékig VILÁGHY MIKLÓSRRA emlékeztet elsődlegesen. És olyan benyomásom támadt, mintha lettel volna egyfelől az új világkép hírnökei, másfelől régi öreg harcosok, akik megpróbálnak bizonyos bölcsességet átmenteni, de kíméletlenül ledorongolják őket. És mintha ebben a vitában hangzott volna el SZABÓ IMRE zárszava arról, hogy magát a kérdést sem volna szabad felvetni, mert feltevése már eleve reakciós — vagyis mintha csúsztatva, tulajdonképpen tudománypolitikai érveléssel marasztalta volna el az öreg akademikusokat. Másfél évtizeddel később olvasván is hátborzongató volt, hogy milyen meglehetősen fenyegető légkört is vetített ezzel előre. Értett-e ilyesmit egy huszonéves kislány?

- Kisebbségi vélemény maradt, hogy igenis vannak konstans elemek a jogban. Megkapott, hogy van egy ilyen társaság, római jogászok, akik Szegeden is, Budapesten is helyükön vannak. Mert voltaképpen STAMMLER helyes joga is hasonló gondolatot tartalmaz: vannak erkölcsi maximák, amik már ARISZTOTELÉSTŐL kezdve levezethetően végigkísérik történelmünket.

- Ezek szerint nem létezett igazán két tábor, amelyik kvázi...?
- Egyetlen tábor volt, amelyik aztán mindent letarolt; de úgy nem volt két tábor, hogy akik konstans elemek...

- És mindez a kötelező udvariasság látszat szerinti megtartása mellett?
- Igen. De hallatlanul magabiztosak voltak. Ez nekem mint fiatalnak is furcsa volt, látva ugyanakkor az idősebbeket is. Lelkileg volt furcsa. Noha én éppen SZABÓ IMRE-párti voltam, mert ő foglalkozott velem — s persze nem olyan értelemben, hogy feltétlenül és mindenben igaza lett volna... Négy szemközti beszélgetéseinket becsültem igazán SZABÓ IMRÉNÉL, hogy bizonyos kételyt is kifejező csacska kérdéseimet sem dorongolta le. Lehet persze, hogy ezen a vitán mint pápa szólalt meg. De a két irány megvolt, s a forma és tartalom MARXISTA kategóriáiban történő gondolkodás dominált. Az egész felállás mégis csak formálisan volt meggyőző; a kételyek pedig megmaradtak...

- Tovább is folytak ezek a viták?
- Van egy hasonló emlékem még. Együtt jártunk BÚZA LACI bácsihoz, én harmadéves, HERCZEGH GÁBOR meg negyedéves hallgatóként, és ő többünket felkért referálásra. A jogelméleti referáda volt rám kiosztva, én pedig ama mély MARXISTA bölcsességet adtam elő, hogy a forradalom mindig *injuria* az előző joghoz képest. Vagyis a jogkeletkezésében az *injuriának* van szerepe. Eszerint fennállhat egy megközelítés, amelyben a forradalmat *injuriának* tekintem. Ám ha nem ebből indulok ki, hanem visszamegyek valamilyen erkölcsi alaphoz annak igazolására, hogy a forradalomnak miért van mindennek ellenére igaza, akkor egy a jog fölötti eszmére hivatkozom. Ez pedig már nem *injuria*, mert itt már más a kérdés. Nagyon érdekes beszélgetés volt ez, GÁBOR is hosszan beszélt a nemzetközi jog nézőpontjából.

- Milyen GÁBOR?
- HERCZEGH GÁBOR.

- Ja, mármint HERCZEGH GÉZA.
- Igen. Ő volt fölkerve, és még talán hárman–négyen. BÚZA LÁSZLÓ öregségében valahogy nagyon merev lett, persze nem gondolkodásban, mégis maga köré tudott gyűjteni egy kisebb társaságot. Úgy volt HERCZEGH GÉZA mellette demonstrátor, mint én BÓNIS mellett. És ott volt TOKAJI GÉZA,⁸ meg talán SZENTPÉTERI PISTA negyedikként, olyan kvázi nyilvános diákgyűlésen, ahová hallgatóságként bárki eljöhett. Voltak is elég sokan, mi pedig szerepeltünk, hozzászólva ahhoz, hogy adott tézis miképpen vitatható meg ilyen vagy olyan szemszögből.
 - El kellett jönnöm onnan a Legfelsőbb Bíróságra, ahol kapcsolatam a jogelmélettel már nem volt. Ezzel szemben akkorra, amikor elérkezett ideje, hogy aspirantúra-kérelemmel éljek — ekkor már talán egy éve kinevezett bíróként —, a jogtörténetbe BÓNIS jóvoltából már belejöttem. Mégsem bánom persze, hogy annyit foglalkoztam jogelmélettel, hiszen annak szemszögeből a jogtörténeti intézmények szellemtörténeti háttére jobban megérthető. Ezt, ahol lehet, mindég meg is teszem, s összekötöm a szálakat. A jogelméleti szemlélet némileg általánosabb megközelítést biztosít, s meg is óv attól, hogy ne annyira pozitívista leíró jogtörténetet műveljen az ember. Hálás vagyok tehát a sorsnak, hogy fiatal koromban így alakult az életem.
 - Esetleg visszakérdeznék, PAPP NÁCIRA például...
 - Igen, ő nagyon egyszerű valaki volt. Igazság szerint NÁCI megjelenése érlelte meg elhatározásomat. Mert eredetileg CSOHÁNY LACIVAL szemben akart ANTALFFY engem kijátszani, pontosabban: CSOHÁNYT elbocsátani, helyébe pedig engem venni. Ámde CSOHÁNY LACI akkor kari párttitkár volt, amely minőségben PAPP NÁCI váltotta talán egy év múlva. Zavart volna, hogy egy párttitkárt bocsássanak el — nem lehetett biztonságos érzés az ilyesmi, pláne 1952-ben nem —, de ANTALFFY azt mondta, ő elintézi, s kárpótolja CSOHÁNYT. Tulajdonképpen CSOHÁNY nagyon rendes, ámbár kicsit ferde életű fiú volt. Én viszont úgy éreztem, hogy mindenképpen rossz lenne egy olyan lépés, hogy én az ő helyét, aki nemrég nősült, akarjam elfoglalni.
 - Ez kari szintű ügy volt? Avagy egyszersmind jogelméleti tanszéki is?
 - Ő bent volt a karon, mint a jogelméleti tanszék tanársegéde egy vagy két évig. Semmi nem fűződik nevéhez az oktatáson kívül. CSOHÁNY LACI nagyon derék fiú volt, később ügyvéd lett, nem csúszva ki a szakmából; csak éppen nem elméleti megközelítésű ember. Praktikus fiú volt, akivel nem akartam konfrontálódni, mert nagyon rossz vége lett volna. Elég erős háttére volt: Debrecenből jött, ahonnan jó néhányan mások — professzorok is, hallgatók is. Nem akartam tehát egyfelől konfrontálódni. Viszont másfelől, mivel BÓNIS GYÖRGY egyedül volt csupán tanszékén, engem pedig hívott, átmentem hát. Persze nem szerettem volna középkori jogtörténettel foglalkozni; nem lett volna ilyesmihez kedvem, mert a középkori latin egyenesen szörnyű. De visszatérve PAPP IGNÁCRA, ő megvédett egy kandidátusi disszertációt valamikor harmincöt éves kora körül, azután lassan a tanszék kiöregedett. Igen, ő onnan ment nyugdíjba is.
 - Mennyire volt jóindulatú PAPP NÁCI?
 - Inkább hátulról intézkedett. Szemben mindég olyan nyájas volt; leginkább hátulról lehetett a hatását érezni. ANTALFFY azért vette a tanszékre, mert NÁCI fiatal kora ellenére már a városi pártbizottságban vagy valami jobb helyen volt potentát, és ezt mindenki tudta róla. Szóval, félték tőle.
 - És egy bizonyos NAGY ANDOR? Úgy emlékszem, hogy néha PESCHKA VILI emlegette őt nekünk.

⁸ TOKAJI GÉZA (1926–1996), <<http://www.juris.u-szeged.hu/buntetojog/tanszek-multja/tanszek-multja-100215?objectParentFolderId=11056>>.

- NAGY ANDORRól csak annyit tudok, hogy jelzője szerint ő volt a „pipás NAGY ANDOR”, mert állandóan pipa lógott szájában. Ő is pártvonalon futott. Abban az időben, amikor aspirantúrára beadtam kérelmemet 1952-ben vagy 1953-ban, akkor ő is beadta, ráadásul őt fogadta el SZABÓ IMRE. Akkor mindenki azzal vigasztalt, hogy „SZABÓ legközelebb majd Téged vesz föl. Muszáj volt NAGY ANDORnak kedveznie, mert politikailag ő a menő” — meg így meg úgy. Ám hogy hol lett volna menő, nem tudom, de egyetemi kapcsolatban biztosan nem volt menő. Azt sem tudom, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetemen hol dolgozott, mert híre szerint kifejezetten pártkader volt.

- És SAMU MIHÁLY tanár úr?

- Én őbenne a népi naturális nációt tudtam becsülni. Nekem ő sohasem volt sem ilyen, sem olyan...

- Engem leginkább egy protestáns prédikátorra emlékeztet, aki szívesen kimunkál és őszinte nyíltsággal kimond látszólag egyszerű igazságokat...

- Sok kollégával szemben nekem mindig az tetszett benne, hogy kiegyenlítésre törekszik. Legfeljebb akkor fúj, ha bántják. Szóval MISHA békességes lélek. Legalább is ilyennek ismertem meg attól kezdve, hogy bejöttem az Eötvös Loránd Tudományegyetemre 1958-ban.

- Korabeli „kisistenekkel” mennyire hozta össze a sors? Pécsről például HALÁSZ ALADÁRRal, avagy és főként HALÁSZ PÁLLal?

- SZOTÁ CZKY MIHÁLY⁹ ismerem, és persze HALÁSZ ALADÁRT¹⁰ is ismertem. Számomra ő szörnyű egy figura volt. Egy évig még a főnököm is, mert mielőtt 1955-ben kirúgtak volna, 1954-ben még áttettek a római jogi tanszékre — mondván, kell oda egy ember, mert neki senkije sem volt, és én úgymond alkalmas vagyok. Nekem a római jog tetszett egész életemben, így legalább most még római jogot is kellett tanulnom, tehát nem jött rosszul.

- PÓLAY ELEMÉR később jött?

- Igen, Miskolcra jött tanítani bennünket, de akkor még nem római jogot, hanem magánjogot. Eredendően persze római jogász volt. De mivel HALÁSZ ALADÁR ráült a római jogász székre, ő csak később ülhetett rá ugyanarra a székre, akkor, amikor e széket HALÁSZ ALADÁR otthagya. A sztori lényege pedig az, hogy HALÁSZ ALADÁR köpcös, külsőleg nagyon joviális ember volt, voltaképpen azonban, belülről egy szörnyeteg. Ismerte?

- Igen, nála szigorlatoztam.

- Nos, akkor itt most kapcsolja ki gépét... Szóval, HALÁSZ ALADÁR minden létező római jogi tankönyvet leszólt, és nekem házi feladatul adta, hogy tanulmányozzak egy bizonyos római jogi intézményeket feldolgozó német könyvet, neki mondom fel, és annak alapján vezessek foglalkozásokat. Olyan ez, mintha azt kérte volna ANTALFFY, hogy tanulmányozzam RUDOLF STAMMLERT, majd az ő jogfilozófiája nyomán tartsak előadásokat. Más dolog valamit olvasni és alkalmazni. Olyan érzésem volt (ami meggyőződéssé formálódott, amikor 1955-ben eltávolítottak), hogy szándékosan adott nem megfelelő feladatokat — túlbuzgalomból, kitolási szándékból, vagy egyszerűen mert meg akarta játszani, hogy mennyire ismeri a római jogot. Egy évig voltam vele kapcsolatban, mert nemsokára el is került Szegedre. Ekkor PÓLAY lett a római jogász, akit mindannyian nagyon

⁹ SZOTÁ CZKY MIHÁLY (1928–1998), vö. Visegrády Antal 'In memoriam Szo tó tó czky Mihály (1928–1998)' *Jog tudományi Köz lö ny* 54 (1994) 4, 191. o. és Ádám Antal 'Szo tó tó czky Mihály' in *Pécs Lexikon* főszerk. Romváry Ferenc, II (Pécs 2010), 278. o.

¹⁰ HALÁSZ ALADÁR (1892–1966), <http://www.tortelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4273&catid=66%3Ah&Itemid=67&lang=hu>. Vö a szerző től 'Halász Aladár (életrajzi jegyzet)' *Jog elméleti Szemle* (2005) 2 <<http://jesz.ajk.elte.hu/varga22.html>> és — szerző i szövegkiadásban — 'Halász Aladár: Szász-Schwarz Gusztáv és a jogalany Második traktátus: A fikció' *Jog elméleti Szemle* (2005) 3 <<http://jesz.ajk.elte.hu/halasz22.html>>.

szerettünk. Római jogot persze PÓLAYTól hallgattam. Római jogásként azért volt kénytelen magánjogásszá vedleni, mert HALÁSZ ALADÁR kedvéért más előadások tartására áthelyezték.

- És feltehetően akkor ment HALÁSZ ALADÁR Szegedről Pécsre?
- Valószínű, hogy ott jobban imponálhatott neki.
- Tudja-e Katalin Asszony, hogy kandidátusi dolgozatát HALÁSZ ALADÁR *Szász-Schwarz Gusztáv a jogalanyról* témájában írta? Most akarom majd ezt kéziratként megnézni, hátha akad benne érték. És HALÁSZ PALIt nem tetszett ismerni?
- Őt¹¹ nem. Nem volt ő Szegeden semmikor sem, amikor én hét évig munkálkodtam az egyetemen, tizennyolctól huszonöt éves koromig.
- És SZOTÁ CZKY MIHÁLY?
- Őt ismertem. Cikkét is olvastam az idők folyamán, bár most már nem tudnám felidézni. SZOTÁ CZKYra mintha SAMU nézett volna fel, jelentős kortársként.
- Ezek szerint mindez már Pesten volt? Itt találkozott SAMUval?
- Igen, már Pesten. 1958-ban kerültem ide a tanszékre, 1958 őszén aspiránsként egy évig. KÁDÁR MIKLÓS professzor utána kért fel az egyetemes jogtörténeti tanszékre, mert PRANDLER ÁRPIt kinevezték diplomatának,¹² így pedig akkor nem maradt volna senki HORVÁTH PÁL mellett. Ezért kérdeztek fel, vajon lenne-e kedvem. Miután Szegeden nem volt e két jogtörténeti szakma elválasztva, kénytelen voltam még RETTEGETT IVÁNTról is előadást tartani. Szegény BÓNIS! szegény speckoll!
- És SZABÓ IMRE későbbi nagy tanítványai, mint PESCHKA VILMOS, KULCSÁR KÁLMÁN, vagy PÉTERI ZOLI?
- KULCSÁRRal mint legfelsőbb bírósági katonai kollégiumi bíróval találkoztam, aki akkoriban polgári peres fogalmazó voltam. Fiatalokként mit tudunk mi arról, hogy ebből később még baja lesz? Fiatalokként mi csak beálltunk forradalmi bizottsági tagnak. Később aztán mindhárom forradalmi bizottsági tag ki lett rúgva, de állítólag csak azért, mert nem írták alá az úgynevezett hűségnyilatkozatot. Én őt onnan ismertem. SZABÓ IMRÉTről pedig magamban nagyon jó néven vettem, hogy miután RÉVÉSZ LÁSZLÓ disszidált, ECKHART FERENC professzor meg nemsokára meghalt, ő ECKHART tanársegédjét, NAGY ISTVÁNT, valamint KULCSÁR KÁLMÁNT egyaránt pártfogásába vette. Ez nagyon emberséges dolog volt akkoriban; később is tartottam.

2.

- Most bizonyos részletekről kezdünk el beszélgetni. Professzor Asszony visszatérően emlegette, hogy mindent szabad volt azokban az ötvenes években, ráadásul legnehezebb szakaszában is olvasnia, és ez adta kezébe PULSZKY ÁGOST, PIKLER GYULA és SOMLÓ BÓDOG életművének hármását. Érzése és emlékezése szerint magában foglalhatta-e mindez azt, hogy SZABÓ IMRE és egyáltalán a korabeli világfelfogás számára maga a két háború közötti ún. ellenforradalmi korszak valóban egy sötét korszak volt?
- Nem.
- Tehát például MOÓR GYULA, HORVÁTH BARNA és a többi mester, meg a kismesterek, akik még voltak, SZABÓ JÓZSEF valahol középüti helyet foglalva, legalább is emlékekben

¹¹ HALÁSZ PÁL (1914–1963), <<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC05727/05860.htm>>. Vö. még a szerző sajtó alá rendezésében '»A Horthy-fasizmus állam- és jogbölcselete«: Az ELTE ÁJK tanácsülésén 1955. január 29-én rendezett vita Szabó Imre készülő könyvének IX. fejezetéről' *Jogelméleti Szemle* (2004) 3 <<http://jesz.ajk.elte.hu/varga19.html>>.

¹² PRANDLER ÁRPÁD (1930–), <http://hu.wikipedia.org/wiki/Prandler_Árpád>, a Magyar ENSz Társaság emlékezésében <http://www.menszt.hu/hirek_aktualitasok/dr_prandler_arpad_80_eves>, valamint 'Munkák és napok... Prandler Árpád 80' <<http://www.youtube.com/watch?v=VV0CYaJYd84>>.

mennyire voltak jelen olvasmányaikban, avagy beszélgetéseikben például egy ANTALFFY professzorral?

- Kezdjük azzal, hogy — tiszteletére legyen mondva — disszertációját ANTALFFY az athéni demokráciáról írta (persze, hogy mennyire ő, és mennyire segített HENCZ AURÉL¹³ ebben, nem tudhatom). Ez azt mutatja, hogy azért volt érdeklődése. Személyes jóként ANTALFFY-ról leginkább azt tudom elmondani, hogy hagyott olvasni és nem akart olyan házi feladatokat adni, ami szellemiségemet befolyásolta volna.

- Hirtelen nem tudom, ki is volt HENCZ AURÉL...

- HENCZ AURÉL volt Szegeden az Egyetemi Könyvtár vezetője, egy abszolút...

- Rossz nyelvek szóltak arról, hogy GYURI felesége, aki állítólag idegenforgalmi szakember volt, hozta egyáltalán a görög–latin tudást a családba. Ez vajon igaz?

- Nem tudhatom. Az asszony nagyon bájos teremtés, eredetileg budai úrilány volt, futólag találkoztam csak vele. A Baba utcában volt nagyon szép házuk; hozzám hasonlóan egyházi iskolába járt, csak talán nem Szegeden, hanem Pesten és Kolozsvárott. Igen kellemes miliót teremtett ő ANTALFFY körül. Feleségként nem dolgozott. Nyelvtanár volt, nagyon helyes csinos nő, akiről mondták, hogy igen jól neveli a gyermekeit. Kifejezetten szép nő volt, még magamban csodálkoztam is, hogy...

- És akkor nem is ANTALFFY köreiből származott, hanem kifejezetten a keresztény úri középosztályból?

- Igen.

- Mert ha szociáldemokrata vonzatú volt, akkor GYURI nyilván...

- Nem. Egyáltalán az ANTALFFY-család szociáldemokrata vonzata arra vezethető csupán vissza, hogy nagypolgár apukája egyszerű ember volt, aki pénzelt a szegedi szocdemeket; merthogy rengeteget kaptak az öreg ANTALFFY-tól. Olyan hír járta akkoriban a szegediek körében, hogy talán azért is tette, mert az ANTALFFY-néni zsidó volt. Csupán biztos mindebben az, hogy a két világháború közötti antiszemita pengeváltásokban a szociáldemokraták nagyon korrektek voltak. A szegedi közönség tehát legfeljebb ilyesmire gondolt, de semmiképpen sem kifejezett politikai-ideológiai elköteleződésre.

- Akkor az sem lehet igaz — ha egyáltalán szóba hozhatom —, hogy GYURI kisgyermek fényképe állítólag megjelent valami helybeli *Színházi Életben*, mint a képaláírás szerint legszebb szegedi zsidó úri fiú?

- Nem, zsidó nem volt, én láttam. Nézze, azért láttam, mert az én anyám — ez a *Színházi Magazinban*¹⁴ jelent meg —...

- Tehát volt Szegednek egy ilyen újságja?

- Ez egy nagyon nívós színházi és irodalmi folyóirat volt. Novellák jelentek meg benne, nem pedig pletyka-szintű cikkek színészekről, színelőadásokról. Kritikai lap volt. Anyám talán mindvégig járatta.

- Akkor lett volna egyáltalán aktuális, hogy otthon ANTALFFY GYÖRGY-ről beszéljünk, amikor én már felnövekedett kislány, talán 19 éves voltam. Akkor vette, pontosabban kotorta elő anyám azt a folyóiratszámot, mikor GYURI négy éves, nagyon aranyos, fürtös fejű szőke gyerek volt, és az volt aláírva, hogy „Szeged legszebb úri fiúja”; nem zsidó, hanem úri fiú. Tényleg szép gyerek volt, és ha nem hízott volna el, később sem lett volna rossz megjelenésű. Amikor pedig színházi bérletünk volt és nekik is, az előttünk lévő sorban ült feleségével, és tudtuk róluk, hogy három gyermekük van. Nos, ő vett öt stolverket, amiből egyet odaadott

¹³ HENCZ AURÉL (1913–2000).

¹⁴ A szegedi Somogyi-könyvtár helyismereti gyűjteményként arról tud, hogy *Homokóra* Illusztrált társadalmi, színházi és művészeti hetilap [a 3. évfolyam 5. számától (1930. február 5-től) *Déli magazin* Társadalmi és színházi hetilap címen], szerk. Magyar László (Szeged: [Délmagyarországi Hírlap- és Nyomda]) — melléklete: »Játékszín« — jelent meg I. évfolyam 1. szám (1928. október 27.) és III. évfolyam 12. szám (1930. március 26.) között.

feleségének, egyet megevett, hármat pedig elvitt gyerekeinek... Hasonló élményem, amikor meghívott bennünket a Hágiba egy pohár borra. Voltunk tán nyolcan–tízen, ő pedig hozatott egy liter bort és nagy adag szódavizet. Ketten voltunk lányok, fiúk meg legalább hatan, mondanom sem kell talán, hogy a liternyi bor percek alatt elfogyott. Ott ültünk és beszélgettünk üres pohár mellett; csak én ittam szódavizet egy pohárkával, mert szomjas voltam. Ám mielőtt eljöttünk volna, még mondja az öreg, hogy igyuk meg ezt is, ha már egyszer kifizettük. Ez sok mindent megmagyaráz.

- És MARTONYI JÁNOS?

- MARTONYI¹⁵ tulajdonképpen tisztos úriember volt, akit magamban akkor fogadtam el teljesen, amikor a *numerus clausus* magyarországi rendelkezéseinek feldolgozásához gyűjtöttem anyagot, és kiderült, hogy amikor Franciaországból hazatérve, talán 1940–1942 közt osztálytitkár volt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban...

- Maga az öreg JÁNOS?

- Igen, ő. És e minőségében jogszabálytervezeteket készített, ő foglalkozott például a hallgatók társadalmi szervezeteivel, segélyegyletekkel, és így tovább. Konkrétan leginkább arra emlékezem, hogy volt egy tervezete, amit át is vittek azután. Nagyon pozitívnak tartottam, hogy eszerint például egyetemi hallgató kifejezetten politikai mozgalomnak tagja nem lehet. 1942-ben ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy ő nagyon ilyen vagy olyan volt, de azt igen, hogy volt véleménye arról, milyennek kell lennie a magyar ifjúságnak. Elméletileg MARTONYI JÁNOS a KLEBELSBERG KUNÓ-féle vonalat vihette; pontosabban persze ezt sem tudhatom, hiszen ilyen megnyilatkozást nem láttam, de maga az a tény, hogy ezzel találkoztam az ő nevéhez fűzve, arról győzött meg, hogy mérsékelt szerepjátszónak kellett lennie, aki a szélsőségeket el akarja kerülni.

- Egyik kiindulásunk a két háború közötti korszak volt. Vagyis mennyire voltak jelen Katalin számára a közvetlen előzmények akkori beszélgetéseikben és olvasmányaikban, így például MOÓR GYULA, HORVÁTH BARNA vagy esetleg éppen SZABÓ JÓZSEF?

- SZABÓ JÓZSEF az első években nem jogelméletet adott nekünk elő, hanem nemzetközi jogot. Hallatlanul nagyvonalú, vidám ember volt, gyönyörű kislánnyal, aki bejárt hozzá. Ő pedig mindenhez csuda derűsen viszonyult, a nőekkel szemben udvariasan bánt. Kis csitrik voltunk még, éppen tizenkilenc évesek, de mindenkinek előre köszönt, kezét csókolom, és ezt nekünk persze nagyon tetszett. Kiadott egy jegyzetet, de az elég hevenyészett volt; tulajdonképpen CSEKEY ISTVÁN¹⁶ közjogát adta elő. Viszont meghívott nagyon ismert kiemelkedő szakembereket — olyanokat, mint LENGYEL JÓZSEF, a közigazgatási bíróság utolsó főbírója, elnöke, aki előadást tartott nekünk a közigazgatási bíráskodásról általában, és ezen belül a magyar közigazgatási bíráskodásról is. Nagyon jó volt mindez, mert kicsit tágabbra nyitotta szemünket. Ráadásul akkoriban szüntették meg a Közigazgatási Bíróságot, 1950-ben.

- SZABÓ JÓZSEFnek volt egy éppen publikált könyve a közjogi bíráskodásról...

- Nem tudom, nem volt a kezünkben.

- A már öreg SZABÓ JÓZSEF nekem valamikor az 1980-as évek táján egy nyomdai kefelevonati példányt adott, és lehetséges, hogy akkor kerülhettek...

- Lehet, igen, hogy a disszidálása okán, de persze azt nem tudom máig sem, hogy miért disszidált.

- Biztos, hogy valóban¹⁷ disszidált?

¹⁵ MARTONYI JÁNOS (1910–1981), <[http://hu.wikipedia.org/wiki/Martonyi_János_\(jogász\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Martonyi_János_(jogász))> és <<http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/index.html>>,

¹⁶ CSEKEY ISTVÁN (1889–1963), <<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC02469/02700.htm>> és <<http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/csekey/csekey.html>>.

¹⁷ Döbbenetes erejű burkolt jellemzés a korról, hogy a határon átjutást feleségével valójában csak megkísérlő SZABÓ JÓZSEF és hitvесе, akik itthon hosszú börtönbüntetésre és lényegében jövőjüktől is megfosztásra

- Igen. Nos, úgy volt, hogy ő elment, és hallottuk, hogy Sydneyben kötött ki, Ott is voltak évekig, és valamikor, már nem tudom, de talán 1982-ben, akkor már igen öregen, meghívtuk őt is harminc éves évfordulónkra, ANTALFFYt is. Akkorra már ő ANTALFFYval jöbaban volt, noha kezdetben fúrták egymást, pontosabban ANTALFFY fúrta őt. Akkoriban úgy beszéltek, hogy valamiféle eljárás lesz; mások azt mondták, hogy a felesége beteg volt, és csakis külföldön lehetett gyógykezeltetni. Ilyeneket mondtak, amiről én semmi közelebbit nem tudok, mert kislány voltam; ám a lényeg az, hogy valamikor az 1970-es évek közepén jöhetett haza, miután legalább tizenöt–húsz évet töltött külföldön...

- És Sydneyben lehetett időközben?

- Több helyszín is lehetett persze, de Sydneyt hallottam. Minket persze érdekelt, hogy hová mehetett a professzor, és már nem emlékezem arra, hogy ki mondta, miszerint talán egy félévvel vagy évvel disszidálása után már Sydneyben kapott katedrát. Ezt tudtuk, de azt nem, hogy tovább hová ment, és máig is sajnálom, hogy amikor újból találkoztam vele, nem kérdeztem meg tőle. Nagyon aranyos volt egyébként, még rám is kifejezetten emlékezett, pedig én akkor még kislány voltam.

- Egy BOLGÁR VERA nevű teremtéssel nem találkozott véletlenül?

- Nem.

- HORVÁTH BARNÁ tanítványai között ő volt talán az utolsó. Fővárosi illetőségű fiatal zsidó teremtés lehetett akkoriban. Mostanában, idős korban, a világ talán legjobb nevű jogtudományi folyóirata, az *American Journal of Comparative Law* tényleges szerkesztői munkát elvégző munkatársaként lett Michigan egyetemének kutatója, s mostanában nyugdíjasa. Matematikus völegényével még JÓZSEF ATTILA barátai voltak. Jogvégzetten a CHORIN-cégnek lett már Pesten, Vörösmarty-téri irodapalotájukban adminisztratív beosztottja. Én már végtelenül komoly, kiváló dolgozatokat publikált, magányossága ellenére roppant kedves és nyitott asszonyként ismertem meg.¹⁸ BOLGÁR ELEKnek volt unokahúg-szerű ifjú rokona, de utóbbi kommunistasága okán nem tartották vele a kapcsolatot.

- BOLGÁR ELEK¹⁹ még ismertem. Akkor kapta meg a frissen megalakított egyetemes jogtörténeti katedrát. Valószínűleg az ő kedvéért is alapították. A női választójog XX. századi alakulását kutatta (kíváncsiságból utána néztem, hogy mi mást írt még; hát írogatott több mindent, de nem túl gazdag a munkássága, ámbár voltak cikkei). Ám 1919-ben Bécsben nagykövet, majd KUN BÉLA helyetteseként külügyi népbiztos volt. Azaz jó beosztású szalonbolsevik, amint ez teljesen jól kirajzolódott.

- Ő is afféle úri gyerek volt?

- Nem. BOLGÁR ELEK a Tanácsköztársaság után Amerikába ment, bár nem tudom, hogy mit csinált. De hazajöve, a háború után a külügyminisztériumban lett valamilyen cafrangos állása — államtitkár, majd követ magasságos szintjén — és itt a Belgrád-rakparton lakott. Ezt pedig azért tudom, mert annak idején engem BÓNIS az akkor születő tankönyvvel jegyzett el, ennek pedig BOLGÁR ELEK volt a kezdeményezője. Ez nem a SARLÓS-féle mű, a tankönyv, amit SARLÓS dedikált 1957-ben. 1952–1953-ról van még szó — én 1953-ban voltam ott fiatal tanársegéd — és BÓNIS megírt fejezeteket, majd küldte sorban ezeket BOLGÁR ELEKhez, vagy mert közösen csinálták, avagy lektorálási vagy hasonló célzattal. És bőbitás szobalány nyitott

íteltetnek, eltűnnek még a helyi köztudomásból is. S a mindenben olyan tájékozott, professzori rangra emelkedő jogász-történész emlékezőhöz még Szabó József *Ki a káoszából, vissza Európába* Életrajzi, jogbölcseleti, alkotmányjogi, és jogpublicisztikai írások (Budapest: Kráter 1993) 203 o. [Teleszkóp] kései megjelenése ellenére sem jut el a hír, hogy egyik kedves professzora börtöneiből szabadulva Szegeden tengődve folytatta haláláig életét, gályapadra ítéltetett szegénységben.

¹⁸ BOLGÁR VERA (1913–2003),
<http://www.law.umich.edu/historyandtraditions/faculty/Faculty_Lists/Alpha_Faculty/Pages/VeraBolg%C3%A1r.aspx>.

¹⁹ BOLGÁR ELEK (1883–1955), az MTA tagja (1949),
<<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC00523/02037.htm>>.

ajtót, az öreg pedig hallatlan *gentlemanként* viselkedett. Szobalány hozta a kávé, kifinomult nagypolgári otthona volt, gyönyörű képek, szőnyeg, rengeteg könyv és minden egyéb; nem is tudom, hány szobás lehetett a lakás, amiből én kettőt tudtam csak végiglátani. Kifejezetten polgár lehetett az öreg. S bár nem tudom, honnan jött, de csakis szalonbolsevik lehetett, egész habitusa olyan volt. Szóval biztosan nem született proletár volt. Nagyon sajnáltam, amikor meghalt. Persze BÓNIS-t is nagyon sajnáltam, amikor meghalt. Mert akkor jött SÁRLOS MÁRTON a tanszékre. Igazából szólva, amennyiben BOLGÁR tovább él, feltehetően a tudománynak is jobb lett volna. Mentalitását illetően BOLGÁR ELEK kifejezetten liberális nagypolgári entellektüel zsidó, akihez képest — mondjuk — SZABÓ IMRE valamelyest lentebb volt. Ráadásul nagyon kellemes ember volt. Nem volt persze mély tudományos műveltségű, inkább politikailag és talán irodalmilag művelt, nagyon kellemes férfiú a mindennapi érintkezésben. Persze én csak egyszer töltöttem ott vele egy jó órányi időt; ebből pedig leginkább csak a stílust lehetett érzékelni.

- És BÓNIS GYÖRGY?
- BÓNIS Szegeden forradalmi bizottsági tag volt. Ezért őt ANTALFFY rengetegszer macerálta. KOVÁCS nem bántotta, de nem is védte, viszont teljesen kiszolgáltatta ANTALFFY-nak. Persze BÓNIS sem egyedül lett forradalmi bizottsági tag; számosan voltak ott. Ám utána állítólag olyan határozatot akartak hozni, miszerint az egyetemi katedrától KOVÁCS-ot és ANTALFFY-t megfosztják. A végeredményt úgy kommentálták a szegediek, hogy tulajdonképpen ANTALFFY bossúja volt BÓNIS kirúgatása.
- KOVÁCS PISTA milyen volt akkoriban?
- KOVÁCS ISTVÁN-ról a véleményem sem rossz, sem különösebben jó. Én SZEPINEK voltam nagyon jó barátnője — na nem olyan, hanem csak amolyan értelemben — és ehhez képest sokszor fordultam elő tanszékükön, sokat nevetgélve együtt, amikor is KOVÁCS igen barátságos volt, joviális SZENTPÉTERI-hez is, és mindenkihez. De volt benne egy olyan — jobb híján mondva — KÁLVINISTA vonás. Ahogy pedig körülugrálta őt ALADÁR, az különösen humoros volt.
- KOVÁCS már akkor egy olyan körülugrálható súlyú személyiség volt?
- Hogyne, igen.
- Én csak arról hallottam, mintha Debrecenben egykor még kommunista főispán, alispán vagy hasonló rangot töltött volna be.
- Az nem ez a KOVÁCS, hanem az, a KÁLMÁN volt. És nem Debrecenben...
- A jogtörténész KOVÁCS KÁLMÁN?
- Igen.
- Akkor KOVÁCS ISTVÁN mit csinált a koalíciós időkben és azután?
- Nem tudom közelebbről, csak annyit, hogy valamilyen szerepe volt Debrecenben, de nem főispán, mert olyan magasra nem vitte; azt a magasságot KOVÁCS KÁLMÁN érte el.
- Akkor hogyan tehetett szert KOVÁCS ISTVÁN ilyen bennfentességre?
- Nézze, én azt hallottam — persze csak pletyka szinten —, hogy PAPP TIBOR²⁰ hűgát vévén el KOVÁCS feleségül, ő maga is észak-magyarországi lévén, és SZABÓ IMRE is ungvári lévén, meg a PAPP-család is valahonnan onnan...
- Beregszász, aminthogy POPOVICS BÉLA, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó jogász szerkesztője is...
- Ez egy ilyen együtt futó társaság volt. Később úgy mutatták be nekem a felállást, hogy SZABÓ és PAPP TIBOR voltak az igazán összetartó elemek, és kvázi a KOVÁCSOK megúszták. Így hallottam, de korántsem biztos, hogy pontosan így is volt.
- És ez a házasság lett KOVÁCS családjának is az alapja...

²⁰ PAPP TIBOR (1921–1976), nekrológ in *Állam- és Jogtudomány* 19 (1976) 1, 109–110. o.

- Igen, igen.
- És akkor végső soron PISTA egy hatalmával élő rossz...
- Nem, KOVÁCS egy jóindulatú férfiú volt, hallgatói irányában is. Az volt csak inkább humoros nekem, ahogy ők az ALADÁRRAL körülugrálták egymást. Ez nem volt szokás úriemberek közt így. Olyasmi mocorgott az agyamban, hogy mire való ez, mert ezt nem igényelheti KOVÁCS. Annál is inkább, mert EÖRSI GYULA sem igényelte...
 - Mennyire lehetett benne KOVÁCS a politika fősodrában? Mert amikor én 1965-ben megismertem, ő egyfolytában benne volt, s valószínűleg nem véletlenül szakszervezeti, népfremszervezeti kapcsolataival sem...
 - A fősodorban ANTALFFY volt, aki KOMÓCSINÉKkal²¹ volt nagyon jóban. Mesélték SZABÓ IMRÉRŐL is, hogy olyan közel állt a hatalomhoz, hogy 1956 után őt akarták valami főembernek, de ő okosan elhárította ezt. PAPP TIBOR egyébként nagyon szimpatikus, kellemes ember volt.
 - Jól ismertem még Pécsről, meg persze az Akadémiáról is...
 - Én KOVÁCS feleségét nem ismertem, s így nem is tudom beazonosítani a PAPP-családot. Ám tény, hogy ANTALFFYVAL együtt BÓNISNAK igencsak betartottak, de ezt már tudtuk hova tenni: egyszerűen bosszúállásként fogtuk fel.
 - Pécsen egy történet úgy esett meg, hogy BIHARI OTTÓ, aki abszolút a hatalom fősodrából érkezett és azon munkált mindvégig, hogy ezt megőrizze, tulajdonképpen elrontotta az életét, mert egyetlen társaságaként bányász elvtársakkal kellett innia a megyei pártbizottságon. Tehát volt egy helyi adottság, bizonyos *Kameradschaft*, ami megemésztette. Iszonyú volt látnom — kedveltem is, tiszteltem is —, hogy az orvosprofesszori kar sosem fogadta be. Izolált maradt, mint akinek csak egy bányászokból álló pártvezetés jutott. Nos, ilyen lehetett ANTALFFY és KOMÓCSIN kapcsolata is?
 - Nem. ANTALFFY sokkal vagányabb volt. Ha valami egyáltalán elmondható ANTALFFYRÓL, az az, hogy pontosan olyan volt, mint aki kiváltságosan módos családból jött, ehhez képest tehát neki mindig volt elég pénze ahhoz, hogy megválassza, kivel fekszik és kivel iszik. Őt nem lehetett snassz társaságban látni. Ő KOMÓCSINNAVAL olyan értelemben volt jóban, hogy KOMÓCSINÉKAT állítólag az apja pénzelte. Ők pedig kvázi törlesztettek. Ennyit tudunk Szegeden.
 - Akkor ezek szerint KOMÓCSIN, ez a nagyon kemény vonalas, is szociáldemokrata...
 - Persze, persze, ez úgy történt, hogy a szocdemek hirtelen vörösek lettek. Ezt apámtól tudom, aki nagyon keservesen élte meg a fúziót; nagyon nem kedvelte, hogy és ahogy fuzionáltak. És a baráti körének számító polgáriassult szocdemek szintén nem szerették ezt. A KOMÓCSINÉK azonban határvonalon állhattak a proletár- és a polgáriassodott szociáldemokrata között, akik aztán gyorsan átlendültek.
 - Kedves Katalin, megkérdezhetném, hogy milyen volt a vilásképe akkoriban? Ez az éppen felnőtt nagylány tisztelettel, érdeklődéssel figyelte ezeket a dolgokat?
 - Volt egy politikailag nagyon érdeklődő, de később semmiféle szerepet nem vállaló bátyám, aki nálam három évvel idősebbként elvitt engem minden kutyautásra. Szocdem ülésen ezért éppúgy voltam, mint szabadságpártin, és így tovább. Zárdista létemre egyáltalán nem idegenkedtem a politikától — olyannyira, hogy amikor 1948-ban egy centenárius dolgozatot kellett írni, első díjat nyertem vele. Mert volt egy pályázat középiskolások részére, amiben három–négy téma közül lehetett választani: a dualizmus pártjai, KÉTHLY ANNA, meg talán 1948 (de sohasem voltam annyira benne a XIX. században, hogy ezt válasszam). Viszont KÉTHLY ANNÁT²² föl vállaltam, sokat olvastam, és első díjat kaptam. A másodikat

²¹ Lásd 'A rendszer emberei 4: A Komócsinok' <http://retro-szolnok.blog.hu/2011/01/25/a_rendszer_emberei_4>.

²² KÉTHLY ANNA (1889–1976), <http://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9thly_Anna>.

pedig CSILLIK BERCI, aki aztán orvosprofesszor lett,²³ a dualizmus pártjaival. Én mindég utáltam a dualizmus pártjait, és minden 48-as ifjúkori élményem arról szólt, hogy ide-oda járkáltam. Különbön viszont az én bátyám olyan ember volt, aki hazahozta BERGYAJEVET, és azt olvastuk otthon. Pap tanárja adta oda neki, mi meg szépen végigolvastuk, pedig aztán volt benne minden, mondanom sem kell. Ilyen eklektikus műveltségem volt, és persze a kongregációban is tevékenykedtem. Ilyen háttérrel léptünk bele az 1948-as évbe. Amiről az első élményem az volt, hogy ki akartak rúgni, miután komoly protekcióval végre bekerültem az egyetemre. Ekkor az első adandó alkalommal a nálam egy évvel idősebb, másodéves joghallgató PÁLFFY ESZTER, akinek apja szegedi körépítész, odajött hozzám, és azt mondja: „Kati, nehogy azt mondd, hogy te kongregalista voltál!” Nahát, így kezdődött. Akár mondhatnám: hazugsággal kezdődött. Ezzel együtt persze érzékelnem kellett, hogy most már vigyázni kell. Még inkább azért, mert legjobb barátnőmet, MÁRIAFÖLDI KUNIGUNDÁT a RAJK-per kapcsán elvitték és lecsukták. Olyan hülyeséget, hogy pap bátyjához jött egy külföldi jezsuita, keresve bátyját lakásukon. De hát ő éppen vidéken volt, s barátnőm volt csupán egyedül otthon. A pap hagyott ott valami névjegyet. Később azonban a papot lekapták, mert csak besettenkedett a határon, beszökött, és meglelték nála MÁRIAFÖLDIÉK címét. Így indult az eljárás, és bezárták hat hétre legjobb barátnőmet. A húga éjjel kopogtatott be hozzánk, azért jött, mert KUNIT letartóztatták, de ő nem tud semmiről, és én se jövögessek mostanában hozzájuk. Ez olyan nyomasztó történet volt. Hiszen nem sokkal korábban hallottam ANTALFFY kijelentését, hogy „Katika, most már minden elképzelhető!”, és erre barátnőmet lecsukják. Szörnyű volt, féltünk. Féltünk. Viszont szabadságunk a tudományos érdeklődésben megmaradt. Meg az egyetemen is emberek összekacsintottak, vagy legalább nem szolgáltatták ki egymást. Ez pedig jó volt. Voltak persze gondok is. Mert voltak olyanok, akikről tudtuk, hogy beköp majd minket. Világos volt, hogy kivel szemben kell tartózkodónak lennünk. Egészében mégis nagyon jó egyetemi éveket éltem, leszámítva azt, ami KUNIVAL történt. Persze, hogy is volt a kezdés? Afféle polgárlányként nadrágkosztümben megérkeztem az egyetemre, és már szembetalálkoztam egy szörnyen egyszerű emberrel, SCHWARZ úrral, aki szódáskocsiból lett az egyetem személyzeti főnöke. Fő tenorja persze az volt, hogy milyen szovjet filmet láttam utoljára. Elég gyorsan átlátta hát az ember, hogy miként kell viselkednie. Csak hát én nem néztem elég gyakran szovjet filmet. Aztán írt rólam egy véleményt, amit később megkaptam a minisztériumból, amikor bíró voltam (hiszen ekkor, 1956 után kiadták anyagainkat), és ebben a következő szentencia van: tehetségesnek mondják tanárai, de klerikális kispolgár, aki nem ír elég szorgalmasan falújság-cikkeket.

- Szóval, rátapintottak a lényegre? Katalin, két jogtörténészről nem beszélgettünk még, noha teljesen kívül esnek a fentebbi érdeklődési körön. Egyikük NAGY PISTA, aki a mi akadémiai intézeti könyvtárunkban, annak vezetőjeként lett öngyilkos, másikuk pedig RÉVÉSZ LÁSZLÓ, akinek nevével gyakran találkozhatunk, főként 1956 budapesti jogi kari eseménysora kapcsán.

- Amikor RÉVÉSZ kiment,²⁴ akkor itt hagyta feleségét, gyerekeiből pedig egyet vitt, egyet hagyott, így osztozkodva meg. RÉVÉSZT onnan ismerem, hogy ECKHARTTAL együtt többször jött le a tanszékre. Másfél-két évtizeddel ezelőtt pedig egy igen csinos ősz öregúr jött velem szemben a folyosón és megszólított: Szegvári Katalint keresem. Nem RÉVÉSZ LÁSZLÓ? Dehogynem; és beszélgettünk. ECKHART tanszékére ő Kecskemétről került, ahol

²³ CSILLIK BERTALAN (1927–), <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=192&sz_ID=4923>.

²⁴ RÉVÉSZ LÁSZLÓ (1916–1999), <<http://mek.niif.hu/04000/04038/html/r.htm>>, s egyebek közt '»Forradalmi törvényesség« Magyarországon, 1957–1958: Jogtörténeti tanulmány' in *Magyar változások 1948–1978*, szerk. Deák Ernő (Bécs 1979), 97–112. o. [Integratio 13] szerzője. Életútja politikai részleteire lásd Argejő Éva 'Budapesttől Bernig: Révész László útja a forradalomból az emigrációba állambiztonsági források tükrében' *Betekintő* 2009/3 <http://www.betekinto.hu/2009_3_argejo>, valamint Mink András 'Forradalom egykor és most' *Beszélő* 16 (2011) 10 <<http://beszelo.c3.hu/cikkek/forradalom-egykor-es-most>>.

jogakadémista tanárként működött, a kisgazda pártnak valami helybeli korifeusa lehetett, s amikor 1956-os dolgait traktálták, hallottam, hogy ECKHART mellett kutatta az úriszékét. Később SÁPI BIBIRE²⁵ mondták, hogy elkobozta volna RÉVÉSZ anyagát, amiről én persze semmi közelebbit nem tudok. Ámde RÉVÉSZ meg is védte a kandidátusiját — nagyon művelt ember volt— s később, amikor megkeresett és kérdezte, hogy én mivel foglalkozom, adtam is neki könyvemből, meg adtam Romániából hozzám érkezett olyan anyagokat, amikkel én nem tudtam volna foglalkozni. Arra a kérdésemre, hogy ő mit kutat, azt válaszolta, hogy főleg protestáns egyháztörténetet. Ez volt 1987–1988 táján, a régi világban még, de amikor már lehetett látni, hogy lesz még itten valamiféle változás.

- És NAGY PISTA milyen volt?

- NAGY PISTÁT én csak futólag ismertem. Egészen fiatal tanársegéd volt ECKHART mellett, amikor ECKHARTék lejöttek Szegedre látogatóba 1953-ban vagy a következő évben, amikor már kezdett körülötte zavarosodni a víz. Mert kikezdték már. ECKHART tartott hát nekünk egy vendégelőadást, és NAGY PISTA csak egy fiatal srácként volt mellette. Magas, jóképű fiú volt egy fiatal lány szemével, és persze kedves valaki. Később hallottam, hogy depressziós volt. Én el sem akartam hinni, hogy ilyen hülyék legyenek az emberek.

²⁵ SÁPI VILMOS.